

БЕСАРАБСКИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИКАТА НА
ЦЕНТРАЛНИТЕ СИЛИ /1916-1918 г./

Косьо Пенчиков

Бесарабия, Дунавската делта и Добруджа вече две столетия продължават да бъдат сред най-оспорваните територии в Европа. През целия XIX в. Русия води борба за Бесарабия и делтата: през 1812 г. според Букурещкия договор получава Бесарабия и Киликийския ръкав, през 1826-1829 г. - и другите два ръкава. След Кримската война Русия отстъпва Бесарабия на Влашко за около 22 години, а след Берлинския конгрес от 1878 г. отново си я възвръща.

Берлинският конгрес поставя началото на активната германска политика в Югоизточна Европа. Германската намеса до голяма степен забавя националното освобождение на всички балкански народи, поражда и засилва националните противоречия на полуострова и в съседната му Бесарабия /поради редица специфични обстоятелства последната е една от най-пъстро населените територии - в нея живеят руси, украинци, румънци, българи, евреи, немци и други националности/. В края на XIX и началото на XX в. Бесарабия е включена в германско-австроунгарската програма за т.нар. "Средна Европа", простираща се от Балтийско до Черно море. Така бесарабският въпрос се вплита в политиката на Централните сили и неговото по-нататъшно развитие се свързва с военните и дипломатическите борби през Първата световна война.

Румъния завзема повторно Бесарабия в периода от края на 1917 г. до 27 март /9 април/ 1918 г. - т.е. по времето, когато беше поставена на колена пред Централните сили, принудена от тях да подпише примирие във Фошани и прелюминарен мир в Буџтя. При все това победителките не само признават, но и потвърждават чрез Букурещкия мирен договор от 7 май 1918 г. присъединяването на Бесарабия към победена Румъния. Не по-малко значещ е и фактът, че след разгрома на Централните сили и създаването на "Велика Румъния" държавите от Антантата /по румънска молба/ анулират Букурещкия договор, но не връщат Бесарабия на Съветска Русия.

В досега издадената съветска литература по този въпрос /твърде оскъдна между впрочем/ обяснението на тези събития се свързва с "п्राката поддръжка на международния империализъм, на

белогвардейците и националистите, оказана на буржоазно-помещическа Румъния"¹. Румънската историография и досега повтаря "основанията" на Братяну и Авереску от декември 1918 г., че завземането на Бесарабия, "област с румънско население", осъществено "под ръководството на Антантата и генерал Бертело", е част от "високата цена, платена с живота на много румънци" за обединението им във Велика Румъния².

Нашето изложение има за цел да потърси ново тълкуване на тези факти. Идеята, която ни води, е, че Централните сили първи подаряват Бесарабия на Румъния. Румънската дипломация съумява да се възползва от това и да я анексира окончателно. Известен "принос" за това имат и неубедителните дипломатически ходове на другите заинтересувани страни - Русия, Украйна и България.

+ + +

През август - септември 1914 г. германско-австроунгарските плапове за Източния фронт предвиждат откъсване от Русия на Финландия, Полша, Латвия, Белорусия, Бесарабия и Черноморското крайбрежие³. От своя страна Румъния влиза във въоръжения конфликт сравнително късно, след внимателно пресмятане на бъдещите политически и териториални облаги. Естествено най-голяма съблазън за Букурещ остава да бъде присъединяването на живеещите в Трансилвания и Източен Банат около 3 милиона румънци. Страхът от Централните сили обаче кара правителството на Й. Братяну да действа изключително внимателно, оставяйки открит пътя и към двете воюващи групировки. В Букурещ често се дискутира с германския и австро-унгарския посланик по въпроса за т.нар. "руска заплаха", която възпира Румъния от партньорство с Централните сили. Тази заплаха обаче се адресира само с оглед на Галиция и Буковина. Правителствените среди никога не поставят за обсъждане въпроса за Бесарабия⁴.

Паралелно с това румънската дипломация успява още на 18 септември /1 октомври/ 1914 г. тайно да си осигури съгласието на Русия и "правото да присъедини към себе си онези местности от Австро-Унгария, които са населени с румънци"⁵. Въпросът за Бесарабия не стои на дневен ред и през лятото на 1916 г., когато Румъния решава окончателно да се присъедини към Антантата. В секретния договор с Русия, Франция, Великобритания и Италия за влизане във войната /т.нар. "Политическа конвенция" от 4 /17/ август 1916 г./ Антантата не дава териториални обещания за Бесарабия. В раздел IV изрично е упоменато, че разширението на Румъния може да

стане за сметка на отнети от Австро-Унгария земи в Трансилвания, Банат, Галиция и Буковина⁶.

След военното поражение на Румъния четирите държави съюзници от Централните сили /наречани още "Четворен съюз"/ започват да подготвят свои концепции по мирния договор с последната. В Берлин до средата на декември 1916 г. доминира становището на Обединеното командване на войските /ОКВ/ и фелдмаршал фон Хинденбург: "Границата между Австрия и Русия да се установи по р. Серет... Русия не трябва да има достъп до Дунавската делта"⁷. ОКВ не планира все още промени в Бесарабия.

Малко по-късно, на 31 декември 1916 г., командващият военната кампания в Румъния фелдмаршал Макензен в поверителен доклад до император Вилхелм II пише, че "отнемането на трансилванските проходи, Северна Молдова с Бесарабия и Северна Добруджа би накарало румъните сами доброволно да се присъединят към Австро-Унгария". Това е в изгода и на Германия, която се нуждае от "жизнеспособна Румъния като авангард против славяните". Резолюцията на кайзера върху доклада гласи: "Напълно съвпада във всяко отношение с моите наблюдения"⁸.

Исходната база на австро-унгарската позиция откриваме в един /също строго поверителен/ доклад на посланика в Цариград маркиз Палавичини с дата 26 февруари 1918 г. Той предупреждава император Карл за опасността, която биха представлявали за монархията "двете славянски селски републики България и Украйна", общо с над 50 милиона население. Дори и да не тръгнат по "социалистическо-комунистически път", те биха повлияли пагубно върху славянското население в Хабсбургската империя. Той съветва да се откъснат от България Северна Добруджа и от Русия Бесарабия и да се дадат на Румъния, за да се предотврати евентуалният "славянски натиск"⁹.

Турската концепция е изготвена по време на посещението на великия везир Талаат в Берлин. Тя повтаря германската и австро-унгарската, но се различава в някои детайли - Турция има териториални аспирации спрямо съюзника си България заради разширението ѝ в Добруджа и смята, че "между бивша Русия и Централните сили трябва да се създадат ред автономни държави" /вкл. и Бесарабия/¹⁰. По-късно турската дипломация получава уверения за голямо разширение в Кавказ и сменя от обсъждане предложението за автономни държави.

Обективно погледнато, целите и плановете на германската

политика в Югоизточна Европа и на България съвпадат в по-голямата си част. Пропагандирайки обаче идеята за "средноевропейско германско пространство", германските политици се стараят недвусмислено да насочват бъдещето на България към Македония¹¹. По тези и други причини предварителните позиции на България не включват третирането на Бесарабския въпрос /нито като основен, нито като спомагателен/. Общо взето, почти всички български политици тогава са убедени, че България няма "жизнени интереси с новосъздаващите се Украинска република и Съветска Русия"¹². Въобще българската дипломация продължава да действа по максимата "или всичко, или нищо", възпирана от нескриваното нежелание на цар Фердинанд да притежава обща граница с Русия.

Повторното присъединяване на Бесарабия към Румъния в края на Първата световна война до голяма степен е резултат и от излизането на Русия от военния конфликт, оповестено на 8 ноември /26 октомври/ 1917 г. с Декрета за мира. Руското предложение за "независим мир без анексии и контрибуции" е прието от Четворния съюз и след непродължителни преговори /от 3 до 15 декември/ в Брест-Литовск е подписано примирие. Прекратяват се военните действия от 17 декември с.г. и се насрочват преговори за подписване на мирен договор /най-късно 7 дни след 14 януари 1918 г., когато изтича срокът на примирието/¹³. Установена е демаркационна линия, която минава в непосредствена близост до Бесарабия до р. Серет.

Брестките преговори се водят без участието на Румъния. Германия и Австро-Унгария настояват да получат по-бързо мир с Русия, а с Румъния да се водят отделни преговори. При това положението правителството на Братяну е принудено да подпише предварително примирие на 9 декември 1917 г. във Фокшани - и то само с Германия и Австро-Унгария. Примирието предвижда по-нататъшни преговори за прелиминарен мир /с участието на четирите държави от Четворния съюз/ и още по-късно - подписване на окончателен мирен договор¹⁴.

В периода от декември 1917 г. до края на януари 1918 г. Румъния е поставена в крайно неизгодно положение. Престижът ѝ пред Антантата спада до най-ниската си точка. Нещо повече - в известните 14 точки на американския президент У. Уилсън се говори за запазване на Австро-унгарската империя при обезпечена възможност за автономно развитие на народите ѝ. На 5 януари 1918 г. и английският министър-председател Лойд Джордж декларира, че страната му не воюва за разпадането на Австро-Унгария. Всичко това поставя под

съмнение румънските намерения за Трансилвания, Банат, Галиция и Буковина.

При така очертаната неблагоприятна за Румъния ситуация започват преговорите за мир в Брест-Литовск. Те протичат в три етапа: първият - от 22 до 28 декември 1917 г., вторият - от 9 януари до 10 февруари 1918 г. и третият - от 1 до 3 март 1918 г. Яшкото правителство реагира с поредица от дипломатически ходове, целящи да омалостивят както съюзниците от Антантата /Румъния излиза от активни военни действия, но преди това тя "била изпълнила своя дълг"/, така и Централните сили. На 25 януари 1918 г. се провежда коронен съвет, пред който Братяну връчва оставката си. На 26 януари е образувано преходното правителство на генерал Авереску, което е натоварено със задачата да преговаря с Централните сили¹⁵.

На 1 февруари генерал Авереску пристига в Букурещ и започва трудни разговори с фелдмаршал Макензен. Румъния моли да задържи част от австро-унгарските владения в Трансилвания и да не разоръжава изцяло армията си. По настояване на фелдмаршала, на 5 февруари Авереску изпраща своя делегация във Фокшани начело с генерал Лупеску, която да започне преговори по прелиминарни мирен договор. Там пристигат и делегатите на Четворния съюз /генерал Хел, генерал Тангилов и др./¹⁶.

Яшкото правителство обаче отива на преговорите и с един силен коз. То се възползва от закъснялата съветизация в Бесарабия и още в края на декември 1917 г. започва да придвижва войски във вътрешността ѝ¹⁷. За тази цел то се обезпечава с предварителното съгласие както на командващия руските войски в Бесарабия генерал Щербачев, така и на правителството на Украинската централна рада. Последното, както свидетелства сръбският пълномощен министър в Яш Павел Маринкович, дори "помолило Румъния да изпрати войски в Бесарабия" и разрешава използването на Одеската жп линия за целта¹⁸.

Първоначално съветското правителство реагира много остро. На 29 декември 1917 г. с официална нота Народният комисариат по външните работи уведомява румънския посланик Диаманди, че "на територията на руската революция няма да се търпят никакви репресии"¹⁹. По-късно, на 13 януари 1918 г., Петроград скъсва дипломатическите отношения с Румъния, а на 16 януари Диаманди е поставен под домашен арест²⁰. От своя страна Украинското съветско правителство създава в Одеса "Върховна колегия за борба с румънската и бесарабската контрареволуция" с председател Кр. Раковски и орга-

низира доброволчески революционни отряди за отпор срещу агресията²¹. В началото на февруари 1918 г. румънската армия води кръвопролитни сражения срещу така организирания отпор, но все пак успява да се придвижи дълбоко във вътрешността на Бесарабия. Румънското настъпление спира за 2-3 седмици след прекъсването на Брестките преговори /10 февруари/, но точно тогава румънските дипломати поставят за обсъждане бесарабския въпрос на преговорите във Фокшани.

Идеята за поставяне на бесарабския въпрос на преговорите във Фокшани /а не в Брест-Литовск/ според В. Радославов е лансирана от австро-унгарския външен министър граф Отокар Черини. На 4 и 5 февруари 1918 г. неговите емисари преговарят с румънския крал Фердинанд в Яш и го уверяват, че Виена няма да допусне детронирането му /за което тогава настоява Германия/. На Яшкото правителство се обещава съдействие в Бесарабия и известни отстъпки /за сметка на Унгария/ в Трансилвания²². Дунавската империя бърза да се подпишат договорите както с Русия, така и с Румъния, надявайки се по този начин да освободи войски от Източния фронт за стабилизирани на вътрешното си състояние.

По същото време и германският главнокомандващ Лудендорф започва да признава, че "не възразява против присъединяването на Бесарабия към Румъния и против запазването на румънската армия там". Германците обаче поставят една изрична уговорка: създаване на "угодно за Берлин" румънско правителство в Букурещ, което да подпише прелиминарен мир до 17 февруари, когато изтича срокът на примирието²³.

Още преди откриването на новия кръг преговори с Румъния, Германия и Австро-Унгария уведомяват генерал Лупеску за своите предварителни условия: 1. Гарантиране на владенето на Влахия и Молдова; 2. Цяла Добруджа се отстъпва на четирите съюзни държави, като на Румъния се осигурява достъп до Черно море през Кюстенджа; 3. Гарантиране "териториално увеличение на Румъния откъм Бесарабия"²⁴.

До този момент българското правителство не прави никакви сериозни опити да съдейства на бесарабските българи и да ги предпази от румънската агресия. В. Радославов по-късно признава, че "всички в София" са се надявали "срещу Бесарабия на България да бъде върната цяла Добруджа"²⁵. След като обаче на 8 февруари се разчуват споменатите по-горе условия за прелиминарни мир с Ру-

мъния, Радославов спешно заминава за Берлин. На 10 с.м. той и полковник Ганчев /военен аташе в Берлин/ разговарят с германския външен министър Розенберг и се опитват да измолят цяла Добруджа за България. Розенберг обаче припомня на гостите, че българският цар /а и Радославов/ многократно са се изказвали дотогава против евентуална обща граница с Русия²⁶.

Радославов остава твърд в искането си за цяла Добруджа само един ден. На 11 февруари от Берлин телеграфират на фон Кюлман в Брест-Литовск, че българският министър-председател дал съгласие по трите предварителни условия към Румъния²⁷. Няколко дни по-късно, на 16 февруари 1918 г., пълномощният министър на Румъния в Стокхолм предава на пълномощните министри от Четворния съюз текста на условията, при които Яшкото правителство е съгласно да преговаря. В т. 1 от тях се казва: "Като компенсация за отстъпването на Бесарабия на Румъния да се даде на Четворния съюз цяла Добруджа без устието на р. Дунав, което остава румънско"²⁸.

Същия ден от Щаба на българската армия инструктират телеграфически генерал Тангилов за българските условия в преговорите с Румъния: 1. Добруджа се отстъпва не на Четворния съюз, а на България; 2. Да се искат "автономни училища и църковни правдини за българите в Бесарабия, ако тя остане румънска". Подобна телеграма изпраща и Министерството на външните работи до легациите в чужбина²⁹. Интересното в случая е, че Радославов уверява дипломатите си, че цял да успее "да прокара тези искания чрез тайна междусъюзническа декларация"³⁰.

Надеждите да бъде спечелена германската делегация за споменатата "тайна декларация" изчезват още на 19 февруари, когато германският генерал Хел заявява пред генерал Тангилов и д-р Ив. Огнянов, че "добруджанското население, с желанието си изцяло да се присъедини към България, твърде много се е компрометирало пред Румъния"³¹. Междувременно преговорите по прелиминарния мир започват на 22 февруари в Буфтя. Начело на българската делегация застава министър Тончев. От Брест-Литовск пристигат фон Кюлман и граф Чернин, а румънската делегация оглавява генерал Авереску.

Два дни по-късно на гара Ръкачиану е организирана среща между румънския крал и граф Чернин. Графът по поръчение на император Карл уверява Фердинанд, че "дипломатите на Централните сили са готови да дадат Бесарабия на Румъния"³². Същевременно фон Кюлман активно уговаря Авереску да се откаже от Добруджа и от не-

съгласувани с Виена прекомерни териториални искания за австро-унгарски територии. От своя страна германският посланик в София Оберндорф разговаря с Радославов и с други политици, за да обезпечи "незабавен мир" и в Брест-Литовск, и в Буфтя. На 25 февруари посланикът уведомява Берлин, че "българските социалисти и македонците не държат толкова на Добруджа" и биха подкрепили незабавния мир³³.

Активизирането на преговорите в Буфтя става възможно благодарение на неумелите действия на Троцки и съветската делегация в Брест-Литовск, довели до прекратяване на преговорите и ново германо-австроунгаро-турско настъпление в Русия. Докато трае настъплението, Румъния завзема цяла Бесарабия, а Турция открито заплашва България с териториални искания, ако не се откаже от претенциите си за цяла Добруджа³⁴.

По време на интервенцията съветското правителство, Украинската централна рада и украинското съветско правителство /ЦИК на Украинските съвети/ провеждат преговори "за разграничаване" и се стараят да спечелят поотделно престиж в Брест-Литовск. В края на краищата на 3 март 1918 г. Четворният съюз успява да застави руската делегация да подпише крайно неизгоден мирен договор. Третата съветска делегация въобще не поставя на дискусия въпроса за Бесарабия, водена от желанието да извоюва на всяка цена известен отдиш за подготовка срещу надвисващата нова интервенция.

Два дни след Бресткия мир, на 5 март 1918 г., в Буфтя е подписан прелиминарния мирен договор между Румъния и Четворния съюз. Съгласно неговите условия Румъния предава цяла Добруджа на четирите държави победителки. Договорът предвижда оставането на германски войски в Румъния, но същевременно санкционира и анексията на Бесарабия от страна на Румъния и разрешава на последната да държи войски там³⁵.

Още същия ден румънската дипломация изненадва Четворния съюз, като започва мирни преговори със съветското правителство. На 9 март 1918 г. Румъния подписва нов договор, с който се задължава в двумесечен срок да изтегли войските си от Бесарабия. Неочакваната маневра е далеч прицелен реверанс към Антантата от Авереску и подготовка за излизането му в политически резерв /в случай, че Антантата се окаже краен победител във войната/. На 28 март Авереску подава оставка и на власт идва открито прогерманското правителство на Маргилман. То веднага денонсира договора от 9 март и за около

едни месец румънските войски окончателно анексират отрязаната от Русия и Украйна Бесарабия³⁶. На 9 април 1918 г., въпреки несъгласието на немските, българските, украинските и руските депутати, Бесарабският "Народен съвет" /"Съветул Ӏърей"/ приема решение за "присъединяването" на Бесарабия към Румъния, при условие че ѝ се предостави териториална автономия.

+ + +

След 9 април 1918 г. започва нов етап в дипломатическото развитие на бесарабския въпрос, в който активно се включват вече не само Централните сили, но и Съветските републики в Русия и Украйна, държавите от Антантата. Той се нуждае от допълнително изследване, тъй като наличната оскъдна литература е много противоречива, а документалният материал - все още непълно издирен и систематизиран.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Международная поддръжка борьби трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской родиной /1918-1940 гг./. Сборник документов и материалов. Кишинев, 1970, 5-6.
- 2 Мемоар на румънската легация в Париж до френското правителство от 8 декември 1918 г. - В: 1918. La Români. Desăvîrşirea unitații național-statale a poporului român. Documente externe 1916-1918. București, vol. II, 1258-1261.
- 3 Fischer, F. Weltmacht oder Niedergang. Düsseldorf, 1961, S. 49.
- 4 Вж. по-подробно Виноградов, В. Н. Румъния в годы первой мировой войны. М., 1969.
- 5 Ключников, Ю. В., А. Сабанин. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Част II. М., 1926, 19-20.
- 6 Пак там, 50-51.
- 7 Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa - und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialisismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945. Berlin, 1961, 136-137.
- 8 Bundesarchiv Koblenz. Nachlaß Schwertfeger, N 115, Bl. 219-221.
- 9 Научен архив на Института за история /НА ИИ/, а.к. III, оп. 27, а.е. 406, л. 1223.

- 10 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 840, л. 21.
- 11 Вж. напр. Дикс, А. Германски мисли за икономическото бъдеще на България. С., 1916.
- 12 Малеев, Л. Принос към истината за катастрофата на България през септември 1918 година. С., 1921, с. 55.
- 13 Вж. текста на примирението в: Съветско-германские отношения от преговоров в Брест-Литовске до подписание Рапальского договора. М., 1968, 75-81.
- 14 История Румънии 1918-1970. М., 1971, с. 18.
- 15 Виноградов, В. Н. Цит. съч., 186-287.
- 16 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 838, л. 236.
- 17 Международная поддръжка..., с. 30.
- 18 1918. La Români..., vol. II, p. 1057-1038.
- 19 Документи внешней политики СССР /ДВП СССР/, т. I, М., 1957, с. 66.
- 20 Пак там, 89-90.
- 21 Советская Россия - Украина и Румъния. Сборник дипломатических документов и исторических материалов. Харьков, 1921, 17-19.
- 22 Radoslawoff, W. Bulgarien und die Weltkriegese. Berlin, 1923, 293-294.
- 23 Лудендорф, Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. Т. II, М., 1924, 140-141.
- 24 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 838, л. 236.
- 25 Radoslawoff, W. Ebenda, S. 293.
- 26 Politisches Archiv Auswärtiges Amt /PA AA/, Bonn. Kommission-akten Brest - Litowsk. Bulgarien 26, Bl. 822655-822656.
- 27 Пак там, л. 822650.
- 28 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 850, л. 3.
- 29 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 838, л. 223.
- 30 Пак там.
- 31 Пак там, л. 251.
- 32 Radoslawoff, W. Ebenda, S. 293.
- 33 PA AA, Bonn. Kommissionakten Brest - Litowsk, Bl. 82666.
- 34 ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 866, л. 4.
- 35 Нотович, Ф. Бухаресткият мир 1918. М., 1959, с. 156.
- 36 Виноградов, В. Н. Румъния в годы..., 288-289.